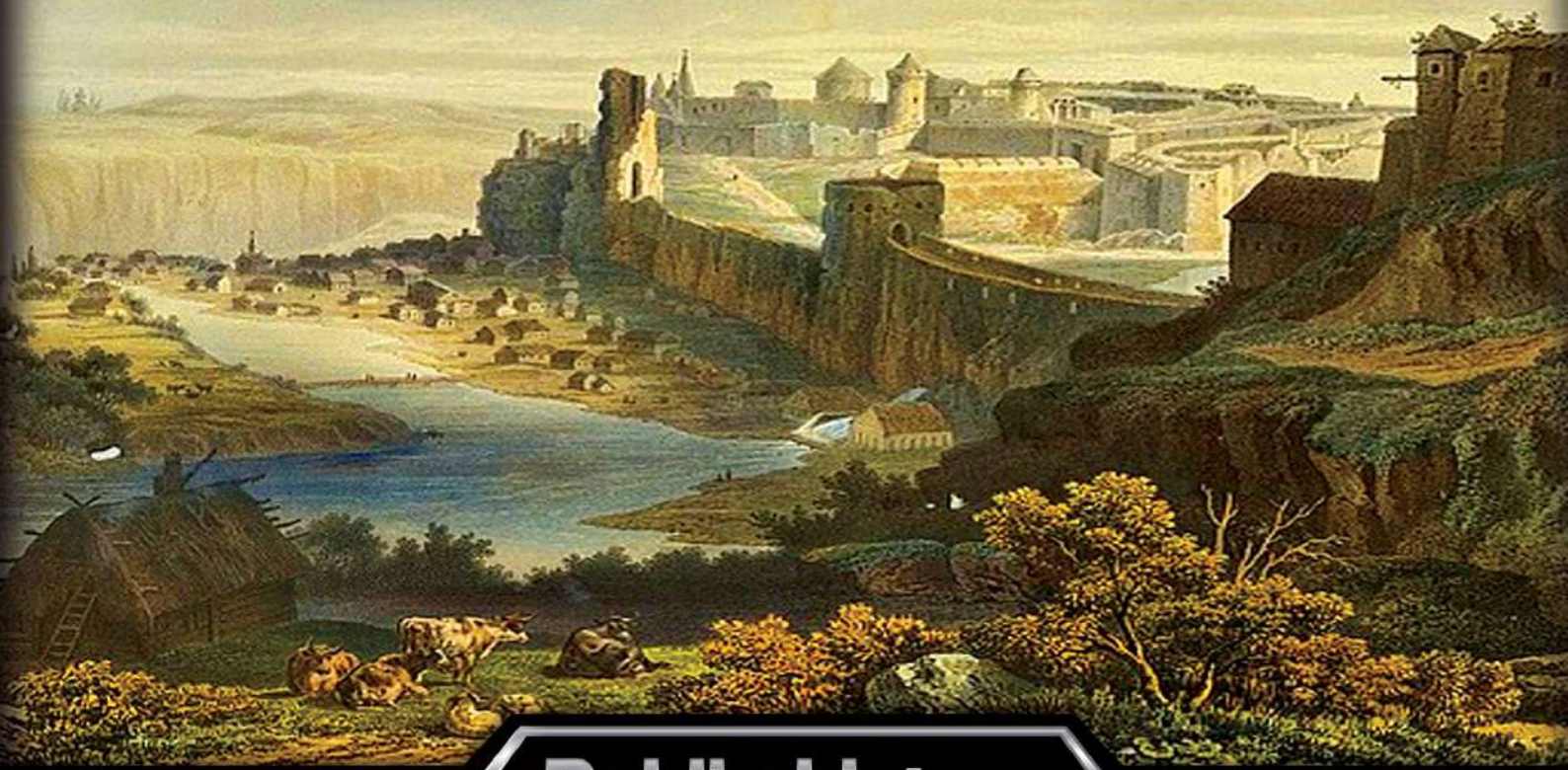

Валентин Пагор

БИТВИ ЗА КАМ'ЯНЕЦЬ

Public history

**Валентин
Пагор**

**БИТВИ
ЗА КАМ'ЯНЕЦЬ**

Public history

Кам'янець-Подільський
2020

УДК _____
П__

Рецензент

Комарницький О. Б. – доктор історичних наук, професор

Науковий редактор

Стецюк В. Б. – кандидат історичних наук, доцент

Право на екранізацію належить
energ1xProduction, Андрій Заєць

Пагор Валентин

П__ **Битви за Кам'янець: public history/ В. В. Пагор.** – Кам'янець-Подільський :
Видавець Панькова А. С., 2020. – 132 с.
ISBN 978-617-7773-13-8

У книзі описано захоплюючі битви за Кам'янець-Подільський. Баталії XVII і XX століть розкривають вершини військового мистецтва, таємні плани та неочікувані тактичні рішення, і все з однією метою – захопити неприступне місто.

УДК _____

ISBN 978-617-7773-13-8

© В. Пагор, 2020
© Видавець Панькова А. С.,
видання, 2020

ЗМІСТ

I. Велика битва, 1633 р.	4
Абаза-паша	7
Листи в Польщу	10
Похід	13
Битва за місто	19
Полонянка для султана	27
II. Облога міста турками, 1672 р.	30
Пересторога	32
Dei, 100 000, Love Story	37
Анатомія облоги	43
Штурм фортеці	50
Кам'янецький ейялет	59
III. Австрійська атака, 1914 р.	68
Напередодні війни	70
Біплани	75
Артобстріл	78
Три дні окупації	83
IV. Кам'янець–Подільський котел, 1944 р.	88
Надзвичайно секретно	90
Котел Губе	96
Пам'ять залишається!	104
Битва v.2.0	114
Руїна	122
Література	130

ВЕЛИКА БИТВА

1633 Р.

АБАЗА-ПАША

Березневий день 1633 року виявився напрочуд теплим для міста Русук (сучасне Русе, Болгарія). Давні палаци, будинки та мечеті з високими мінаретами тіснились на пагорбах понад заплавою річки Дунай. Невеликий порт заповнили місцеві торгові судна. Місто існувало завдяки активній торгівлі і водночас було важливим військово-адміністративним центром Османської імперії – однієї з найпотужніших держав світу. Під владою турків знаходилась більша частина Південно-Східної Європи, Західна Азія і Північна Африка.

Для правителя округу – санджакбея, який не часто бував в місті, проблеми місцевих жителів довгий час залишалися поза увагою. Його інтерес був прикутий до збройних сил. Посада передбачала, насамперед, відповідальність за місцеве військо. Недаремно слово «санджак» дослівно означає «прапор». Так раніше ще називали військове формування, подібно до європейських «хоругва».

Перша половина робочого дня пройшла в роздумах. Санджакбей не допустив в свій кабінет місцевих торговців, які бажали вирішити ряд важливих питань, пов'язаних з оподаткуванням. Зустріч була перенесена на наступний день.

Прислуга взялась за приготування кави. В ті часи, як відомо, кавові кущі давали значно менше урожаю, зате зерна були набагато більшими. Модифікації в цілях зростання врожайності ще не змінили природній смак рослини. Спілі зерна підсмажили і перемололи. Яскраве полум'я розігріло пісок, на якому стояла турка, і густий напій зашипів, утворивши на стінках скоринку. Санджакбей повільно смакував, насолоджуючись ароматом і енергією бадьорості, яка вмить пройняла його тіло. Він пригадав своє минуле. Взяв товстий сувій чистого паперу, на якому й донині

залишився жовтий відбиток від кавового горняти, і вивів густим чорнилом ім'я – Абаза-паша.

Події дитинства в документі пропущені, очевидно, не рахував за необхідне розписувати малозначимі і безтурботні роки життя в сонячній Абхазії. Пізніше була подорож до Стамбулу і навчання в ендеруні – палацовому центрі підготовки управлінських кадрів при султанському уряді. Першою сходинкою в кар'єрі Абази стала посада казначея в Алеппо. В цьому місті влада роками зосереджувалась в руках одного роду. У 1603–1608 роках спалахує велике повстання по всьому азійському регіоні Османської імперії. Представники роду, не шкодуючи золота, мобілізують повстанців, щоб після перемоги ще більше розширити свою владу і збагатитися. Рятуючись від повстанців, жителі сіл покидають домівки і ховаються в горах, рятуючи жінок та дітей. Повстанці безжально вбивають селян, а трупи скидають в колодязі, отруюючи воду. Кажуть, що загинуло у цей період близько 65 тисяч осіб. 1607 року в одному з походів Абазу разом з частиною повстанців захоплюють в полон. Дивом уникнувши смерті, він клянеться у вірності султану та вступає на службу імперії. Провал повстанського руху довгі роки не дає йому спокою.

Слушний випадок настає у 1622 році. У травні султан Осман II планує поїздку зі Стамбулу в Анатолію під приводом здійснення паломництва в Мекку. З собою він мав вивезти скарбницю. Про це дізналися яничари. Одразу розпочинається яничарський заколот, і султана вбивають наближені. Абаза-паша використовує народне невдоволення, нестабільне становище султанського двору і проголошує рух за ліквідацію яничарського корпусу. В листопаді повстання охопило більшість азійських провінцій Османської імперії.

Найяскравіше в пам'яті Абази-паші відклався спогад про події в місті Ерзерум, що на сході сучасної Туреччини. У жовтні 1622 року Абаза

з повстанськими загонами підійшов під стіни міських укріплень. Яничари через загрозу арештів і можливі розправи відмовились відчиняти міські ворота і приготувалися до оборони. Повстанських сил для штурму фортифікацій було замало. Тому Абаза-паша звертається по допомогу до персів – традиційного противника Османської імперії. Раптовим нічним штурмом його загоони захоплюють місто і вбивають понад 3000 яничар, скидаючи мертві тіла в річку Аракс. Ранком Абаза святкує перемогу. Він п'є солодкий щербет і споглядає зі стін замку закривавлені води ріки. Тим часом повстанці грабують місто. Ті, хто вцілів, втікають до Стамбулу і вмовляють командира яничар на похід проти Абази. Через гостру політичну кризу такий похід стає неможливим. Для переговорів з Абазою відправляють керівника охорони султанського палацу – капиджі-пашу. Йому вдається на певний час утихомирити керівника повстанців.

В листопаді 1627 року яничарське військо вперше підходить під стіни міста. Облога виявилася безуспішною. Через рік великий візир Мурат Газі з кращими загонами імперії оточив замок Абази-паші. Після 14-денної облоги він зумів здолати опір повстанців. Після поразки Абазу доставили в Стамбул для страти. Поставши перед султаном Мурадом IV, він проявив виняткову мужність. Враховуючи інтелект умілого воєначальника, Абазу помилували і призначили намісником (бейлербеєм) Боснії. Паша відразу приступає до керівництва регіоном, проте невдовзі потрапляє в опалу султана.

Зимом 1632 року йому виповнилося 57. Останніх півтора роки сивобородий Абаза лише санджакбей округу Силістрія у Північно-Західному Причорномор'ї. Уся його діяльність пов'язана з інспектуванням місцевих військових загонів, збором податків і виконанням повсякденних службових обов'язків, що надто гнітить душу, яка прагне військових кампаній і захоплення нових територій.

ЛИСТИ В ПОЛЬЩУ

Завершивши автобіографічні роздуми, Абаза-паша запросив у свій кабінет канцеляриста. В різких тонах він диктує текст листа для коронного гетьмана Речі Посполитої Станіслава Конецпольського. Лист розпочинається з повідомлення про черговий напад козаків на турецькі володіння. Абаза наголошує, що козацькі морські походи стають регулярними, і це викликає занепокоєння султанського двору. Особливо насторожив останній напад на місто Тулорк на чорноморському узбережжі. Запорожцям вдалося вивезти звідти багато золота і взяти на абордаж турецьку галеру. Про морську баталію залишив спогад турецький літописець: «...козаки вчинили битву такого рівня, що ангели в небесах були в захваті і били браво, були зачаровані від лютості бою» (Кятіб Челебі).

В тексті листа прочитується прихована погроза помститися за козацькі напади. Особисто для Абази-паші напади запорожців служать лише приводом надолужити втрачене, отримати милість від султана, щоб здобути владу в північних регіонах Османської імперії. Абаза розуміє слабкість Польщі, яка перебуває у стані війни з Росією. Це політичний шанс!

Зав'язка політичної інтриги, яка сприяла написанню сміливого листа, відбулася роком раніше. 30 квітня 1632 року помирає польський король Сигізмунд III Ваза. Його сина Владислава ще не коронували. В Москві вирішили, що період «безкоролів'я» є слухним моментом для реваншу. 20 грудня 25 тисяч російських військ оточують Смоленськ, який в той час перебував під владою поляків. Про напад Росії пишуть спершу газети Італії, а згодом Франції та Британії. Дипломатичні канали значно раніше доносять Абазі-паші про початок війни. Він одразу відправляє перший

лист Станіславу Конецпольському, обіцяючи непорушність південних кордонів. Принагідно згадує про стримання татарської орди при нападі на Покуття і Молдавію. Абаза обіцяє звільнити з турецької неволі всіх в'язнів польського походження. З цього часу зав'язується переписка між Станіславом Конецпольським і Абазом-пашею. Їхні стосунки переходять якщо не в дружній, то на довірливо-партнерський рівень. Проте через рік, навесні 1633 року, стає зрозумілим, що Польща втягнута в довготривалу війну. Росіяни захоплюють 25 містечок Сіверщини і стоять під Смоленськом, жителі якого з дня на день можуть вивісити білий прапор. Для визволення території полякам не вистачає військових сил. Абаза-паша розуміє важке становище поляків. Він їде в Стамбул і переконує султана Мурада IV розпочати війну проти Польщі. Переговори йому вдаються важко. Султан не бажає порушувати мир з поляками, оскільки існує загроза війни Османської імперії з Іраном. Султан розуміє, що поляки сумлінно дотримуються мирного договору і намагаються не допускати козацькі походи на Чорне море. Врешті Мурад IV спершу дає неофіційну згоду на підготовку походу, щоб в разі зриву військової кампанії звинуватити Абаза-пашу в порушенні миру.

У березні 1633 року Станіслав Конецпольський отримує лист від Абази-паші. Крізь текст листа червоною ниткою пронизано невдоволення козацькими нападами на турецькі землі. Він уважно з ним ознайомлюється і обводить пером вимогу знести всі паланки над Дністром. Під час довгих роздумів над відповіддю коронний гетьман відкрив масивну шухляду, переглянув поштовий «спам», перечитав всю переписку з пашею. В попередніх листах від Абази не згадувалося жодної вимоги, лише були пропозиції щодо узгодження різних питань міждержавних стосунків в прикордонних областях. Це викликає неабияку насторогу і навіть роздратування. Лист розвіяв сумніви щодо приязності паші. Відповідь Конецпольського була

короткою. Станіслав подякував за інформацію про стан справ і запевнив, що ніяких кроків для знесення козацьких стоянок на Дністрі в найближчий час не буде зроблено.

Через декілька днів Станіслав Конецпольський відправляє посланців до молдавського господаря Мирона Барнавського. Метою зустрічі було розвідати стан політичних справ в прикордонних землях. Абазі-паші якимось чином вдається дізнатися про прибуття польських послів і можливі таємні домовленості. В травні Абаза зустрічається з правителем Молдавії і пропонує підтримати військовий похід на польські землі. Затягування з відповіддю розкрило змову Мирона, і хитрий Абаза доносить про це султану. Мирона Барнавського викликають в Стамбул. На верховному засіданні (дивані) Абаза-паша розкриває таємну домовленість Мирона і Станіслава Конецпольського. Султан наказує вивести Барнавського на головну площу для здійснення публічної страти. Правитель молдавських зе-

*Станіслав
Конецпольський*

мель декілька днів стоїть прив'язаним до стовпа ганьби. Перехожі не раз кидають в нього каміння, щоб поглузувати. Знесиленому та закривавленому Мирону оголошують вирок і душать мотузкою.

ПОХІД

1633 рік, 22 червня... Ранок розпочинається з перемішування тютюну і меду для кальяну Абази-паші, який збирався приймати посланців з Москви. Куріння кальяну було частим атрибутом турецьких дипломатичних традицій. Російських послів Я. Дашкова і М. Сомова особисто зустрів паша. В окутій солодким димом великій залі почалась довга, спершу невимушена бесіда. Посли переконують пашу негайно розпочати виступ проти Польщі. Аргументи зводились до того, що польська шляхта заклопотана війною проти Росії, і їй явно не вистачить сил протистояти потужній армії осман. Абаза уважно вислухав доводи московських посланців і запитав про стан дипломатичних справ у султанському дворі. Дипломати повідомили, що туди відправлено їхнього колегу, – посла Т. Бормосова, який мав агітувати оточення султана Мурада IV негайно розпочати війну з поляками. Пізніше Абаза дізнається, що заступник великого візира – Байрам-паша зацікавлений підтримати похід проти Польщі. Військова кампанія отримує офіційне схвалення султана!

Абаза-паша починає закликати добровольців до участі в поході. Відповідні листи він розсилає правителям Валахії і Молдови. Терміново відряджає посланців до ногайського хана Кантеміра для того, щоб передати звістку про підготовку походу. Своім підлеглим наказує відправити з Дунаю під Очаків «чайки», щоб ординці змогли переправитись через лиман і надати допомогу у війні.

Найважче Абазі вдаються переговори з яничарами. Після довгих років протистояння з яничарським корпусом йому не довіряють. Єдине, чим вдається схилити яничар до участі в поході, була висока платня. Абаза обіцяє не лише високе жалування, а й роздачу трофеїв. З його розповіді у керівництва яничар складається враження про велику кількість дорогоцінностей, золота і монет, які зберігаються в Кам'янці-Подільському. Місто знаходиться на торговому шляху з азіатських країн в Європу, і жителі зуміли на цьому нажити великі багатства. В разі перемоги Абаза-паша обіцяє яничарським підрозділам надати дозвіл грабувати Кам'янець-Подільський і ділити на свій розсуд трофеї. Ага яничар піддається спокусливим пропозиціям і погоджується взяти участь у поході.

Станіслав Конецпольський очікує наступних кроків Абазі. Одразу два польських агенти з Стамбулу і Криму інформують польських дипломатів про підготовчі роботи турків, спрямовані на те, щоб швидко розпочати війну. На початку липня Станіслав має досить чітке уявлення про задуми осман. Сам польський король Владислав IV в останній момент намагається виправити ситуацію. 25 липня він відправляє посла Олександра Тшебінського в султанський двір з надією зберегти мир. Проте неминучість війни стає очевидною.

Польське командування на чолі з Конецпольським вирішує діяти на випередження. Кращі військові частини, з числа ще не задіяних у війні з Москвою, підтягують до міста Бар. Коронного гетьмана мучать сумніви, куди вдарить Абаза-паша, – на Рашків чи Кам'янець? 14 серпня Конецпольський віддає наказ йти на зустріч туркам в напрямку Кам'янця-Подільського і не помиляється.

Тим часом Абаза стикається з неочікуваними проблемами. Хитрий кримський хан відмовляється приєднуватися до турецьких загонів, вирішивши діяти самостійно. Після переправи біля Очакова хан з ордою іде

*Султан
Мурад IV*

Валентин
Пагор

БИТВИ
ЗА КАМ'ЯНЕЦЬ

українськими землями в напрямку Кам'янця, грабуючи села на своєму шляху.

21 вересня в місті Галац (східна Румунія) Абаза-паша влаштовує огляд місцевого війська. Після інспектування молдавських і валаських військових частин виявилось, що загони легкої піхоти недостатньо озброєні, вогнепальна зброя є рідкістю. Молдавські загони взагалі деморалізовані, вони явно не бажають проливати кров у непотрібній війні за мізерну платню. Армія на постій оцікує на професійних вояків – яничар, які мають прибути під командуванням заступника великого візира Байрана-паші.

Невдовзі яничарський корпус приєднується до армії. Він сильно відрізняється від решти загонів, сформованих переважно з селян-ополченців. Яничари були добре обмундированими, мали на озброєнні гнотові мушкети і шаблі. Сучасники стверджували, що османські піхотинці надзвичайно вправні в стрільбі. Після довгих років тренувань здатні вести прицільний вогонь навіть при місячному сяйві.

24 вересня військо Абази вирушає до Цецори під Яссами. Похід пролягає понад річкою Прут. Раніше цим шляхом вів своїх воїнів султан Осман II, який у 1621 році керував турецькою армією в битві під Хотином. Того ж року султан побував під скелями Кам'янця, але побачивши перед собою могутню твердиню, запитав: «Хто збудував цю фортецю?» «Аллах створив такий прекрасний рельєф!» – відповіли йому. «То один Аллах може її здобути», – сказав султан і розвернув назад своє військо.

Паша пам'ятав слова султана, які були для нього, наче настанова. Не очікував легкого походу. Дорога виснажлива, піхотинцям необхідно пройти правим берегом річки близько 250 км. Абаза розпоряджається заздалегідь облаштувати 9 опорних пунктів для перепочинку. На кожному з постойв підготовлено склади провіанту. Зупиняючись, воїни ночували і набиралися сил для наступного маршу.

Мурад IV з яничарами на давній гравюрі

Валентин
Пагор

БИТВИ
ЗА КАМ'ЯНЕЦЬ

Похід вздовж Прута, а не понад Дністром був вимушеним, оскільки в цьому районі стояла небувала спека. В одному з листів, які збереглись до наших днів, Станіслав Конецпольський згадував: «Спека обернула землю у попіл!». Османські піхотинці мліють від палючого сонця. Абаза віддає наказ збільшити кількість постачальників води – «сакка», які були розподілені між усіма частинами піхоти. Їхнім обов'язком було довозити кіньми воду у шкіряних мішках для спраглих воїнів.

Попереду армії, відриваючись на декілька кілометрів, їхали «акинджи» – спеціально підготовлені розвідники. Вони проводили огляд місцевості, здійснювали охорону доріг. Їхні коні були прудкими і витривалими. У випадку загрози акинджи могли завдати першого удару або ж відволікти увагу противника.

5 жовтня Абаза-паша призупиняє похід на 3 дні. Причиною зупинки стало святкування курбан-байраму – одного з головних мусульманських свят, під час якого приносять в жертву тварин (курбан). До ритуалу входить молитва, під час якої кожен мусульманин зобов'язаний зарізати вівцю (корову, верблюда), а кров тварини обов'язково має пролитись на землю. Свято організують в пам'ять про те, як за біблійним переказом, пророк Авраам (в мусульман – Ібрагім), мав принести в жертву Богу свого сина Ісаака (Ісмаїла), але Бог послав архангела Гавриїла (Джабраїла) з баранцем і врятував Авраамові сина. Для святкувань гінці Абази зігнали овець з всієї округи, і військо відзначило курбан-байрам великою трапезою.

16 жовтня зрештою військо досягає прикордонного Хотина. Позаду понад 490 км пройденого шляху. Далі чужа для османів земля. Абаза-паша займає старий табір Османа II, який будували турки у 1621 році для взяття Хотинської фортеці. Він чекає ординське військо, яке затримується десь в околицях на 4 дні. 19 жовтня ординці приєднуються до турків. Самого хана Кантимира з ордою немає, він ще раніше вирішив поїхати додому

разом з невеликим загonom, взявши з собою награвоване під час походу. Керувати відправленими на битву загонами хан доручив своїм синам.

Наступного дня, 20 жовтня, ординці здійснюють рейд до Кам'янця-Подільського. Погарцювавши кіньми біля міста, вони повертаються назад. В Абази складається уявлення, що там відбувається. Він востаннє вносить корективи в план нападу і вирішує пришвидшити події. Залишає важку артилерію в хотинському таборі і розпочинає підготовку до швидкого наступу.

22 жовтня на світанку Абаза-паша віддає наказ розпочати переправу через Дністер. На човнах і настилах з плотів воїни перетинають річку. Від переполоху коней декілька плотів руйнуються. Коні під вагою обладунків тонуть разом з вершниками. Завершивши переправу, військо ще 5 годин іде до Кам'янця-Подільського. Ближче до полудня близько 30 тисяч піхотинців і кінноти з'являються на південно-східному горизонті від міста.

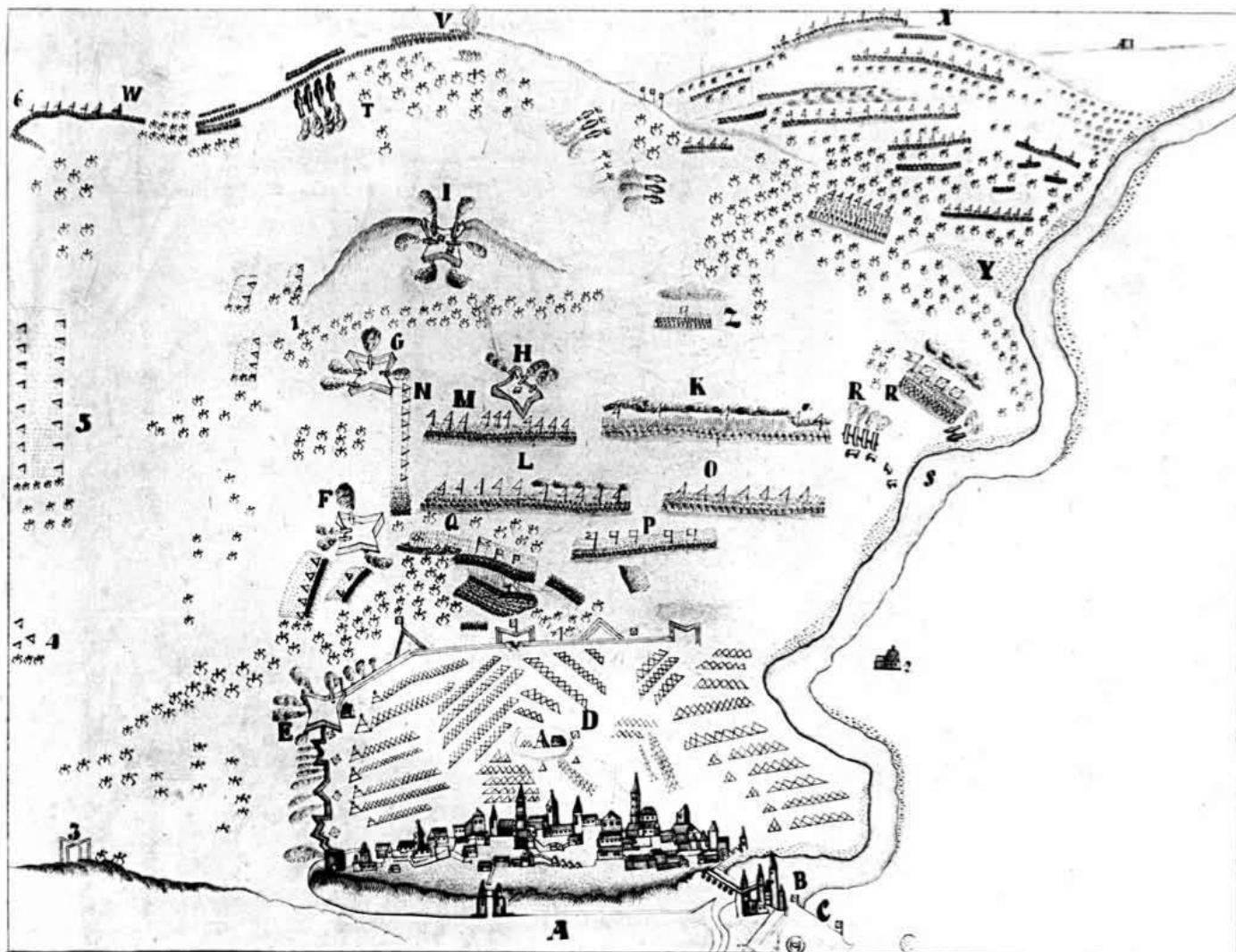
БИТВА ЗА МІСТО

Абаза-паша верхи на арабському скакуні виїздить на пагорб. Перед ним відкривається панорама Кам'янця. Біля міста розташувався величезний укріплений табір коронного гетьмана Станіслава Конецпольського. Кращі вояки – жовніри, крилаті гусари, козаки, подільські ополченці в повному обмундируванні готові хоч зараз вступити в бій. Укріплений табір польсько-українських військ розкинувся майже на весь сучасний Новий план. Посеред табору, десь в тому місці, де зараз собор Олександра Невського, височіє розкішний намет гетьмана Конецпольського. Ясною погодою проглядається кожний воїн. Поля навколо міста чисті, без жодного

дерева і кущика. Це не тому, що люди користуються дровами для опалення будинків і все розчистили. Цього вимагають закони військового часу. Жодний ворог не повинен сховатися за деревом чи у високій траві. Все навколо міста вибрите, як газон поля для гольфу.

Абаза дає команду зупинити війська. Конецпольський явно його випередив. Він виставив проти турків понад 10 тис. вояків коронного війська та полк запорожців чисельністю 1250 козаків. Поляки вже 2 тижні перебувають під стінами Кам'янця-Подільського. Вони весь час будували укріплений табір. Вдалось зайняти найбільш вигідні позиції. Права сторона (фланг) табору впиралась в каньйон. Позаду знаходилось місто. Лівий фланг виявився найбільш уразливим. Щоб його укріпити, оборонці викопали потужний земляний вал з ровом, який півмісяцем огинав табір. Вздовж всього лівого флангу замаскували 12 гармат. Посередині валу піднімався редут – земляний насип у вигляді зірки, призначений для ведення кругової оборони. На нього поставили 4 далекобійні гармати. Ще чотири редуту з гарматами спорудили за межами табору, щоб у випадку атаки ворога розпочати нищівний перехресний вогонь на знищення. Відстань між кожним з редутів складала 150–170 м. Для захисту піхотинців декілька гармат замаскували в полі.

Під командуванням Станіслава Конецпольського для оборони міста вишикувались кращі кавалеристи князя Януша Вишневецького, на редутах засіла артилерія Жарновецького, згурпувались загони кам'янецького старости Миколи Потоцького. Передні рубежі зайняли запорізькі сміливці та полк брацлавського воєводи Станіслава Потоцького. Друга лінія оборони була сформована з воїнів київського воєводи Януша Тишкевича, бойових частин руського воєводи Станіслава Любомирського і декількох загонів під командуванням місцевих старост. За ними стояв укріплений табір, де знаходились продовольчі запаси, додаткове озброєння, вози і на-

A. Castra Ruthenica praefata in castris, ubi fortissima.

B. Ura.

C. Nova Munitione.

D. Castra Ruthenica.

E. Munitionum, circa qua in Castris, reservati castrorum.

F. G. Munitionum castra.

H. Quartum. A. castrum legationis, ad defendendum castrum.

I. Castrum ad ultimum se circumdantia munitio, hactenus tamquam unicum.

J. Castrum in castris.

K. Agmen militum Principis Westvaegetici.

L. Castra Turca.

M. Castra Christiani Kamienitensis.

N. Castra Ruthenica.

O. Castra Ruthenica.

P. Q. Cohors Dalnina Russis, in qua Turci, ubi praesente ibidem.

R. Abassa Russa imperiosum fecerit. Paulo post fugam.

S. Castrum, quod etiam Turci Principis Westvaegetici, qui Turci.

T. Castrum in castris, a latere, ubi cum Turcis nudi et.

U. Turci circa castrum servati.

V. Turci circa castrum servati.

W. Turci circa castrum servati.

X. Turci circa castrum servati.

Y. W. X. Mahometici exercitus.

Z. Praesentia Turci ex oculis fundi praesentis, dimicantibus cum istis.

1. Turci circa castrum servati.

2. Turci circa castrum servati, in castris castrorum, confunduntur.

3. Turci circa castrum servati.

4. Turci circa castrum servati.

5. Castrum Turca, qui turmentis nudi et castrum.

6. Castrum Turca.

7. Castrum Turca.

8. Castrum Turca.

9. Castrum Turca.

Кам'янець в 1633 році
(зображення з фондів Національної бібліотеки Франції)

мети для ночівлі. Бойовий порядок оборонців міста розтягнувся на півтора кілометра шириною і близько кілометра в глибину.

Абаза-паша, розглянувши військову армаду противника, припустив, що Конецпольський має намір провести оборонну битву подібну Хотинській. Турки на чолі з султаном тоді програли, отримавши гіркий досвід ганебного відступу. Тому паша вирішує не гаяти час і дає команду шикувати війська для нападу.

Турецькі артилеристи викочують гармати. Частину встановлюють на високому пагорбі, спрямувавши на ближній польський редут. Решту гармат виставляють на поле, де ймовірно відбудеться бойове зіткнення. В цей час татарська кіннота розсіяним порядком заповнює поле по ліву сторону від польського табору. Схід та південь вкритий військами Абази-паші, які тягнуться від Панівців до Кам'янця. Таке враження, наче колона мурах зі всіх сторін оточує розтоплену сонцем солодку патоку, жадаючи поживи.

Командування поляків, побачивши, що турки викотили гармати і шикуються для загального наступу, вирішує діяти на випередження. В напрямку до дальнього редуту Станіслав Конецпольський відправляє додаткову роту драгунів з 150 вояків під командуванням досвідченого французького офіцера, інженера Жана Маріона. Розрахунок був простим – ніхто краще від Маріона нездатний ефективніше використати польові фортифікації в ході битви. Жан Маріон особистість непересічна, – «старий воїн», як його назвав князь Альбрехт Радзивілл. Пізніше Маріон став відомий своєю участю у проектуванні фортеці Кодак і був її першим комендантом. Всі польові фортифікації, які будувалися впродовж останніх двох тижнів для захисту Кам'янця-Подільського, особисто ним проектувалися. Інженер розташував редуту вглиб ймовірного поля битви таким чином, щоб записнути атаку турків і не дати їм можливість укрупнювати бойові загопи. Багато гармат було замасковано.

*Польський
крилатий
гусар*

«Салдіріда»! – кричить Абаза-паша. З турецької перекладається – «В атаку!». З глухим гуркітом, турецька кіннота стрімко наступає на польські формування. На передову виїжджають кращі кавалеристи князя Вишневецького – крилаті гусари. Вершники були озброєні п'ятиметровими списами. Знамениті крила за спиною гусар під час скачки начебто видавали своєрідний свист, який сильно лякав непідготовлених коней противника. Через це коні ворога могли лякатися і переставати підкорятися. Проте у випадку цієї атаки гусари мали інший задум. Не доїхавши до ворога і свідомо уникнувши зіткнення, вони роблять різкий маневр направо в напрямку редутив Жана Маріона. Турки намагаються їх наздогнати і потрапляють під масовий гарматний залп артилеристів. Цілі ряди османських коней падають, решта, наполохана, руйнує стрій. Абаза змушений віддати команду припинити атаку, і більшість вцілілих вершників повертається назад.

Турецькі кінотники перегруповуються і знову шикуються для атаки. Попереду Абаза виставляє артилерію та піхоту. Головний удар він спрямовує на редути. Все безуспішно! Вправні артилеристи і загони драгунів відбивають атаку. Гине понад 500 турків, ще більше поранено.

В цей час непередбачувано розвиваються події на правому фланзі поля бою, який розтягнувся далеко за межі Руських фільварків вздовж каньйону. Неподалік від стрімких схилів розмістився полк козаків. Кавалерія з молдаван і валахів атакувала лоб в лоб 1250 запорожців, намагаючись розбити їх стрій. Зав'язалося криваве протистояння, дзвін зброї час від часу переривався гарматними пострілами. В бій вступили загони Яна Вишневецького. Тим часом яничари спустилися в каньйон і непомітно прокралися повз річку Смотрич. Пройшовши низом повз місце зіткнення запорожців і молдавської кавалерії, яничари вибралися з каньйону і опинилися в тилу козаків. На щастя, козаки їх помітили

Перемога короля Владислава IV під Кам'янцем
(гравюра учня школи Франческо Вламена)

першими. Близько 250 запорожців швидко повернулись назад до місця, де стояли їхні вози і провіант. Зав'язалось протистояння із переважаючим загоном яничар, які віддали перевагу не залповому, а прицільному вогню з мушкетів. Козаки заховалися за возами і почали відстрілюватися. На сучасний лад це б виглядало, наче американські копії, прикриваючись машинами, з пістолів палять по злочинцях. Витративши боеприпаси, яничари вдалися до штурму. Але, наткнувшись на розвернуті на них дишла возів, не змогли ефективно атакувати. Молдавсько-валахські війська почали тікати, вгледівши, як дві сотні козаків затиснули над каньйоном яничарський полк і скидають еліту турецького війська зі скелі. Без перебільшення це був переломний момент битви. Завдяки спартанській мужності запорожців відбувся загальний відступ правого флангу турецького війська.

Абаза-паша, щоб врятувати ситуацію, переносить головний удар на польський правий фланг. Скоро має сутеніти, тому він наказує ординцям і болгарській кінноті негайно розпочати атаку. Декілька тисяч кавалерії вдарили по загонах Вишневецького. Польські війська почали відступати до табору. Ситуацію переламали артилеристи Жарновецького, які залпом із замаскованих на валі вздовж табору гармат накрили ординців і болгар. Гетьман Станіслав Конецпольський віддав команду розпочати контрнаступ. Турки опинилися під ударами з трьох боків і стали відступати. Гинуть син, брат і зять хана Кантеміра. Військо втрачає командувача болгарських загонів. Тисячі вбитих і поранених османських воїнів лежать на полі бою. По них в перемішку топчуться два війська. Абаза-пашу поранено у великий палець лівої руки, коня вбито, а Конецпольський навіть не задіяв другу лінію оборони. Абаза вирішує припинити битву. Під враженням великих втрат він оголошує загальний відступ.

ПОЛОНЯНКА ДЛЯ БУЛТАНА

Смеркає, а у всіх храмах Кам'янця-Подільського продовжується молитва. Служба припиняється, коли доносять радісну звістку, що турки відступають. Тоді вірменський хроніст записав, що втрати осман склали понад 7000 воїнів. Напевно, число загиблих є перебільшеним, адже очевидець врахував і поранених, які залишилися на полі бою та були взяті в полон.

Весь вечір з поля бою доносився стогін поранених. Як тільки настав ранок, і морок густого туману скотився в глибокий каньйон, показався весь жах вчорашньої битви. Тисячі понівечених трупів встелили територію, порубані обличчя, обламні списи в животах, розкидані кінцівки. Велика битва забруднила в бордовий колір місцевий струмок, що спадав з високої скелі. Над каньйоном, на найвищій точці Польських фільварків, височіли навхрест збиті колоди, на яких мучилися підвішені за кінцівки ледь живі полонені турки і татари. Все важко передати, але це була жорстока реальність 1633-го року.

Військо осман відступило на південь до дністровського кордону. Злість від поразки переповнює емоції Абази-паші, який наобіцяв надто багато придворним і навіть особисто султану. Переконавав в можливості легкої перемоги. Молдавські і валаські війська перетинають Дністер і покидають Абазу. Ординці кинулися на грабунки сіл і теж відділилися. Залишилося близько 15 тис. розгніваних поразкою загонів. А це лише половина війська. Станіслав Конецпольський вирішує не переслідувати відступаючого ворога. Турецькі війська безжально нищать села, які трапляються їм по дорозі понад Дністром. Жадаючи хоч якоїсь помсти, Абаза спішить до Студениці, яка тоді належала брацлавському воєводі Станіславу Потоцькому – захиснику Кам'янця-Подільського.

24 жовтня турки штурмують Студеницю (населений пункт затоплений в 1981 році водами Дністровського водосховища). Містечко невелике і злегка укріплене фортифікаціями. Його захищають декілька сотень козаків і селян з військовим досвідом. Оборонці тримаються 3 дні. Коли закінчуються боеприпаси, вони здаються. Абаза-паша іде на обман, вдаючи з себе переможця. Відправляє султану міський прапор Студениці і декілька списів ворога, які насправді були витягнуті з тіл поранених турків. Проте задум не вдається. Посланців перехоплюють розвідники Конецпольського і вбивають.

Абаза ще більше розлючений. Він наказує знайти в Студениці найкрасивішу дівчину. Турки, нишпорячи у всіх заможних будинках, знаходять дівчину неймовірної вроди. Приводять її до Абази-паші. Перед ним постає ясна красуня в бордових чобітках і елегантній сукні. Манери поведінки відразу видають в ній шляхетне походження. Чорняве волосся, витончений стан, ясне обличчя і ніжний погляд злегка переляканих карих очей переконують Абазу в правильному виборі. Звати її Рипсима, – дочка вїйта Студениці. Оголосивши її донькою Станіслава Конецпольського, саджають в карету і під наглядом відправляють султану Мураду IV в якості переможного подарунку. Щоб посилити враження в успішному поході, Абаза дає команду випустити з молдавських тюрем 200 польських полонених, поголити, переодягнути у військову форму і також спровадити в Стамбул. На жаль, невідомо, яким чином події розвивалися далі, як прийняв султан Рипсиму і яка її доля чекала в султанському дворі.

27 жовтня відомості про взяття Студениці дійшли до Конецпольського. Гетьман поширює звістку про велике козацьке військо, яке вийшло в погоню за ворогом. Насправді він відправив лише 20 козаків, які ввечері таємно проникли в турецький табір, вчинили стрілянину, і почалась паніка. Абаза-паша повірив чуткам і вирушив з військом в бік Могилева-Подільського, але, наляканий тривожними слухами, невдовзі покинув українські землі.

Коронний гетьман був обурений негідним вчинком Абази-паші, який після отриманої поразки жорстоко вирізав більшість жителів Студениці, тому зі скаргою відправляє в Стамбул посла Богуцького. Султана повідомляють, що паша перебільшує успіхи свого походу на Польщу. Насправді переможцем слід вважати гетьмана Конецпольського, який змусив турецьку армію відступити. Абаза дізнавшись про це, миттю примчав з Рущука в Стамбул. З собою він взяв військове командування, в тому числі мусульманське духовенство, яке б підтвердило його перемогу. Щоб цього добитись він щедро роздав хабарі поважним людям. Прибувши разом зі свитою до Мурада IV, паша довго переконував його в «славному» поході, твердив, що йому начебто вдалося розбити коронне військо і загнати поляків в Кам'янець. Пообіцяв султану наступного року захопити місто та зробити Кам'янець центром Подільського ейялету. Проте в султана закралась недовіра до Абази. Свою роль зіграли численні доноси на пашу. Лукавство не принесло очікуваних результатів, а відвідування султанського двору мало тимчасові успіхи.

Вперше за багато років Абаза опиняється у безвихідній ситуації. Назрів конфлікт з ханом Кантеміром, який написав султану, що паша його обманює. Новий похід на Кам'янець стає неможливим. В червні 1634 року між Річчю Посполитою і Московією підписано мирний договір. Тепер Польща цілком здатна захистити свої південні кордони. Над пашею нависла державна провина за порушення миру і невдалий похід. Про емоційне становище Абази написав посол Олександр Тшебінський: «...у клопоті, бігає, хапає, рубає голови своїм слугам, які обідрали людей, бо йдеться про його голову. Султан суворий, всі його бояться...».

Султанські піддані прийшли тоді, коли Абаза міцно спав у розкішних шатрах своєї резиденції. Все було зроблено тихо. 22 серпня 1634 р. за наказом султана він був задушений. Звістка про смерть жорстокого Абази швидко розлетілась Україною і Польщею, а жителі Поділля на довгий час забули про велику османську загрозу.

<https://www.facebook.com/valentin.pagor>

